

Félmagánhangzó, magánhangzó vagy mássalhangzó-e az „ĩ”?

— Vita az „ĩ” körül —

Az *i* hangértékének pontos meghatározása régóta problémája minden nyelvésznek. Bár az írott betű legtöbbször nem tükrözi híven a megfelelő hangot, mégsem lehet elsiklani amellett, hogy több nyelvben az *i* betű egyformán jelölheti az „*i*” hangon kívül a „*j*” hangot is. Honnan ered az „*i*” hangnak ez a Janusarcúsága? Miért jelentkezik nyelvünkben is az *i* betű hol „*i*”, hol „*j*” hangértékkel? Lehet, hogy nyelvünkben a latin írás hatása az *i* és *j* betűk keveredése.¹ Amikor azonban költőinknél *lilium* helyett *liljom*-ot olvasunk, népünk pedig *fiu* helyett *fiju*-t, *fiam* helyett *fijam*-ot mond, felmerül az a kérdés, hogy az *i* és *j* betűk felcserélése, illetőleg kiegészülése nem mutat-e túl az egyszerű grafikai problémán. Gombócz Zoltán az *-aj*, *-ej* diftongus (?) „*j*” elemében (*ajtó*, *lejtő*), más hangot sejt, mint az egyébként előforduló „*j*” hangban (*játék*). Mi ma a „*játék*” és az „*ajtó*” „*j*”-je között nem érzünk már különbséget, a probléma kifejtésénél tehát a nyelvtörténethez kell folyamodnunk. Az *ajtó* „*j*” hangjának eredetét nem kívánom az alábbiakban nyomon követni, erre nem is érzem magamat illetékesnek. Lényegében azonban ugyanezzel a problémával találkozunk az orosz nyelv fonetikájában is és a következő soroknak csak az lesz a feladatuk, hogy ismertessék röviden a kutatások eddigi eredményeit.

A legtöbb nyelvész — ide számítva még a Szovjetunió tudósait is — más-más véleményen van az „*ĩ*” jellegét, hangértékét illetően.

A szovjet akadémikus, *Scserba* szerkesztette „Az orosz nyelv nyelvtana” (1950) című nyelvtannak sem magánhangzó, sem mássalhangzó jegyzékében nem szerepel az „*ĩ*”; az „*ĩ*” betűvel jelzett hangot félmagánhangzónak mondja a könyv

(9. §.). A továbbiakban a tankönyv az „й”-jal jelzett hangot nem szótagalkotó „i”-nek nevezi, amelyet a „й” betű jelöl az írásban (17. §.), a jegyzet pedig a következőket közli: „Az „й”-jal jelzett hang az orosz nyelv önálló hangja és tulajdonképpen a mássalhangzók közé tartozik, rendszerint azonban félmagánhangzónak nevezik.” Eszerint tehát már maga az „й”-jal jelzett hang is félmagánhangzó néven szerepel, holott a szerző nyilvánvalóan mássalhangzónak tartja az „й”-jal jelzett hangot.

M. I. Matuszevics, Scserba-tanítvány a „Bevezetés az általános fonetikába” (Ucspedgiz, 1948) című műve 31. oldalán az „й”-t szintén a mássalhangzók között említi meg. Ezzel („й”-jal) és a я, ю, е betűkkel jelöljük az orosz nyelvben is meglévő, „среднеязычный срединный сонант” „j”-t, amely más indoeurópai nyelvekben is megvan. A francia „i”-vel, vagy (néha „y”-nal) jelzi: pied=pje, az olaszban sincs külön jele: pietra=

Az „й”-jal jelölt hangot *I. M. Pulkina* (Rövid útmutató az orosz nyelvtanhoz. Ucspedgiz, 1949) is a mássalhangzók között sorolja fel. Szerinte az „й” funkciója alapján, mivel nem szótagalkotó, mássalhangzó. Megjegyzi azonban, hogy az „й”-nak a mássalhangzós kiejtése mellett (amikor a nyelv középső része a szájpadlás középső részéhez közeledik úgy, hogy közöttük keskeny rés támad) van egy magánhangzós kiejtése is, amikor azonban szintén nem szótagalkotó.² Az „й”-t mássalhangzóként ejtjük rendszerint a hangsúlyos magánhangzók előtt: яма (ejtsd: jáma), ёлка (jolka) район (rajon). Nem szótagalkotó magánhangzós kiejtése pedig hangsúlyos magánhangzó után van: край, сарай, койка. Hangsúly előtt csak akkor lehet ilyen kiejtése, ha mássalhangzó előtt áll: война.

A. M. Zemszkij, *Sz. E. Krucskov*, *M. V. Szoetlajev* könyve (Az orosz nyelv³ nyelvtana, Ucspedgiz, I. rész, 1948) az „й” betűt egyezményes jel gyanánt félmagánhangzónak nevezi, mely a nem szótagalkotó „j” magánhangzó jelölésére szolgál. Ugyanennek a műnek a 14. oldalán azonban azt olvassuk, hogy az orosz nyelvnek is van egy középütt képzett mássalhangzója, a „j” hang, amelynek azonban az orosz ábécében nincs külön betűje. Ez egy zöngés mássalhangzó, képzésében egyező a Pulkina-féle mássalhangzós kiejtésű „й”-jal: яр, ел, ёлка. A 19. §. pedig ezeket mondja: „Az „й”-jal jelzett hangot, amikor nem alkot szótagot, nem szótagalkotónak hívják; rendszerint a szó végén magánhangzó után fordul elő: май, лай, майка, лейка és az írásban „й” jelzi. Ezenkívül a nem szótagalkotó „й” szótag elején is előfordul hangsúlytalan magánhangzók előtt.

Ebben az esetben az írás külön betűvel jelöli (е, я, ю) *воевал, заявил, рою*. Ha egybevetjük a következő szavakat: *кую (kuju)* — *дую, (duju)*, akkor azt látjuk, hogy a е, я, ю betűkkel és az „й“-jal jelölt „j” hangok nagyon közel állanak egymáshoz, annyira, hogy írásban nem is teszünk köztük különbséget.”

Diehl (Russischunterricht, 1948, 53. old. A továbbiakban: R. U.) az „й“-t magánhangzónak, *Fenner* (R. U. 1948, 95.) mássalhangzónak tartja, *Olesch* (R. U. 1948, 69.) közvetlenül nem nyilatkozik az „Й” kérdésben, de felfogása szerint a „я” és az „ай” egyaránt diftongus. *Olesch* egy későbbi cikkében (R. U. II. évf. 6. füzet, 250. old.) ingadozó álláspontot foglal el: az „Й” lehet magánhangzó is, mássalhangzó is, egyszóval nemszótagalkotó magánhangzó: „i”, ami azonban lényegében véve így mégis csak mássalhangzó.³

Ugy vélem, a felsorolt adatok eléggé illusztrálják a felfogások tarkaságát és érthetővé teszik, hogy egyes szovjet olvasók szerint ajánlatos lenne az „Й” helyett a „j” (jot) bevezetése; ugyancsak a „j” alkalmazását ajánlják a légyságjelző magánhangzók különleges betűi helyett is.⁴

Amint láttuk, a legtöbb grammatikus megegyezik abban, hogy az orosz nyelvnek is megvan a „j” hangja. Bonyodalmat csak az okoz, hogy az orosz nyelvnek nincsen meg a „j” hangnak megfelelő „j” betűje (mint ahogyan az más szláv nyelvekben megvan) hanem — mint látni fogjuk — legalábbis ötféleképpen jelöljük az orosz nyelvben ezt a hangot.

Mielőtt a probléma részletesebb tisztázásába bocsátkoznánk, ismételten felsorolom a problémákat:

Mi az „Й“-jal jelölt hang, félmagánhangzó, magánhangzó, vagy mássalhangzó? Van-e az orosz nyelvnek „j” mássalhangzója? A légyságjelző magánhangzók „j” eleme azonos-e hangértékben az „Й”-jal jelölt hangokkal? Lehet-e a „j” hangnak kétféle hangértéke, egy mássalhangzós és egy „nemszótagalkotó” „i” magánhangzós kiejtése? És végül milyen gyakorlati értéke volna annak, ha az „Й“-jal jelölt hang eddigi megszokott „félmagánhangzós” elnevezését megszüntetnénk?

W. Steinitz prof. *Fenner* véleményéhez csatlakozva az „й“-jal jelölt hangot mássalhangzónak tartja, a következő fejtegetések alapján:⁵

Az „й“ betű orosz szavakban csak magánhangzó után állhat, pl. пей! май, чай, лейка, чайка, война, mégpedig csak szó, vagy szótag végén. Negatív kifejezéssel élve azt mondhatjuk, hogy az „й“ az orosz szavakban sohasem állhat magánhangzó előtt. ° йа, йу, йе-t, valamint ъо, ъа, ъе-t az oroszban sohasem írhatunk. Más szóval: „й“ nem kezdhet szót, vagy szótagot és nem állhat magánhangzó előtt. E szabály alól kivétel néhány idegen szó, amikor is szókezdő, vagy magánhangzó előtti „й“-jal is találkozhatunk: йод, йордан, майор, бульон, батальон, почтальон, amint látjuk azonban, ez csak a йо-ra szorítkozik. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a rendes orosz ábécé-ből 1943-ig hiányzott a „ё“ betű és így az idegen „jo” kifejezésére más mód nem állott rendelkezésre.

Ilyen írásmód tehát: майа, мойу az oroszban nem lehetséges, helyette мая, мою . . . andó.

Két magánhangzó között ъ és ъ után, valamint a szó és szótag elején az úgynevezett lágyságjelző magánhangzókat jelölő betűk csoportját, a е, ё, я, ю -t használjuk az Ъ-jal kifejezett hangelem jelölésére; ilyenkor tehát „e”, „o”, „a”, „u” magánhangzókat jelölünk megelőző „j” hanggal együtt: я (ja), ест (jest), моё (majo), мою (maju). Ezek a lágyságjelző betűk lágy mássalhangzók után а, ё, о, u magánhangzókat jelölnek s ugyanakkor azt is jelzik, hogy az előttük álló mássalhangzók lágyak: няня, дядю—n'an'ə, d'ad'u, vagy másfajta átírásban: n'ania, d'ad'u).

A fenti lágyságot jelző betűk önálló „j” hangot jelölnek, amelynek azonban — mint már jeleztük — nincs az oroszban külön megfelelő betűje, hanem négy más betűvel jelölik. Van-e már most valamilyen összefüggés e lágyságot jelző betűk „j” hangeleme és az „й“ között?

Ezt fogjuk megvizsgálni a következőkben.

Az iskolai gyakorlat szerint nehézségeket okoz annak a megértése, amikor a mássalhangzó és lágyságot jelző magánhangzó között még egy lágyítójel (ь) is megjelenik. Pl. бью, льют, польёт, семья.

Mit jelöl itt a lágyítójel?

Tudjuk, hogy ezekben a szavakban: лют-l'ut; —полет-pal'ot,

az „l” lágyságát éppen a „ю” és a „ё” jelöli. Ezekben a szavakban **лю́т, полё́т** kell tehát, hogy még valamilyen más elem is legyen. **Лю́т** kiejtése l’jut, vagyis a lágy „l” és az „u” között megjelenik egy önálló hang, a „j”, ha a „j”-t elhagyjuk, akkor más szót kapunk, éppen a **лют** szót. Hogy ezt a „j”-t mássalhangzónak kell tartani, hogy tehát **бью, лю́т** esetében szóeleji két mássalhangzóról van szó, ezt a következő példák egyértelműen bizonyítják:

A **раз**-igekötővel összetett igéknél a következő főnévi ige-nevek jönnek létre:

разбить	szétverni
развить	kifejleszteni
разлить	beönteni; de jövő időben a

„разо”-alak jelenik meg:

разобью	— (разбить)
разовью	— (развить)
разолью	— (разлить)

Ennek az ellenkezőjét tapasztalhatjuk a **разобрать** (elemezni, vizsgálni, rendbe hozni) igénél:

разберу — (**разобрать**)

a **разогнать** (szétkergetni) igénél is:

разгоню — (**разогнать**) s. i. t.

Ezekben a példákban pedig a „раз-”igekötő *egy* mássalhangzó előtt jelenik meg, a „разо” *két* mássalhangzó előtt, és ugyanaz a szabály érvényes a **разбить-разобью**-ra is. ⁷

Ez tehát azt jelenti, hogy a **бью-b’ju**-ban a „j” tiszta mássalhangzó és ezért az igekötő alakjában ennek megfelelő formaváltozást (**раз-— helyett разо- —**) idéz elő.

A „j” hang az oroszban tehát nemcsak szó és szótag elején fordul elő (**я, моя**), hanem mássalhangzó után is (**лю́т**). ⁸ Emellett ebben a helyzetben, mivel a j-s betűket itt, mássalhangzó után nem úgy lehet alkalmazni, hogy azok az előtte lévő mássalhangzók lágyságán kívül még külön „j” elemet is jelölnek, **ь + j**-sített magánhangzó által jelöljük a külön „j” hangot. Ez az orosz „j” hang jelölési módjának az ötödik fajtája a négy (**e, ё, я, ю**) lágyságot jelző magánhangzó mellett.

Tudjuk, hogy a ъ + légységjelző magánhangzó is előfordul, ⁹ pl. съезд, въезд, объять. Amint e példák is mutatják, a ъ főleg előképzők után áll: az előtte álló mássalhangzó kemény marad,¹⁰ utána következik a „j” hang, pl: съезд-sjěst, объять-abját. Ebben a helyzetben (előképzők után) sohasem alkalmazunk légysítót jelt (ь-).

Hogyan viszonyul mármost az orosz írásban a szótag elején я, ё, ю, е által jelölt, mássalhangzóra végződő igekötők után ъ + légysítót jelző magánhangzó által jelölt, egyébként mássalhangzók után ь + légységjelző magánhangzó által jelölt „j” mássalhangzó az „й” betűhöz (ami sohasem állhat mássalhangzó után) és az általa kifejezett orosz hanghoz, és mi ez a hang?

magánhangzó, félmagánhangzó, vagy mássalhangzó?

Minden nyelvben a mássalhangzók és magánhangzók közötti különbséget lényegében az jellemzi, hogy míg az első képzésénél a tüdőből a gégefőn kiáramló levegőnek bizonyos akadályt kell legyőznie (zárhangok, réshangok stb.), addig a magánhangzók kiejtésénél a levegő szabadon távozik a szájüregén át. Ezen kívül több nyelvben, így az oroszban és magyarban is egy másik fontos és még hozzá nagyon könnyen megállapítható különbség áll fenn a magánhangzók és mássalhangzók között, nevezetesen: a magánhangzók mindig szótagalkotók és minden szótagnak van egy magánhangzója.¹¹

Az „й” által jelölt hang sohasem szótagalkotó; ай szótagú, ahol „а” a szótaghordozó. Az „й” tehát alapvetően különbözik a magánhangzótól és nem lehet magánhangzónak tekinteni.

Itt meg kell jegyezni, hogy *Diehl* professzor (R. U. II. évf. 3. füzet, 143. old.) ezzel nem ért egyet. Szerinte az „й” nemcsak úgy fordul elő az orosz nyelvben, mint az „ой” vagy „ей” diftongus második tényezője, hanem megvan önálló hangként is, úgy is, hogy szótagot alkot. Így pl. az *Илья Муромец и Соловей разбойник* című bilinában (20. sor. 21) *й отворяли-то ворота во чернигов град, а й зовут его в чернигов воеводу.* (Trautmann, Bilinák, 20. old.). Ez a jelenség a bilina egész szövegén megállapítható.

Az й nem volt tehát mindig „nem szótagalkotó.” Egy nyelv hangállománya is változhat — ha nem is nagymértékben — az idők folyamán. Így pl. megfigyelhetjük, hogy az orosz nyelvben a fejlődés folyamán néhány magánhangzó elnémult. Konkrét példa erre a „jer” magánhangzó, amelyet ma „kemény-

jel" néven ismerünk. Még ha el is hinnénk azt, hogy a szó bel-sejében a „jer” csak írásjel volt, amely bizonyos kiejtésmódot határozott meg, annyi bizonyos, hogy a szó végén azért jelölték, mert ejtették is a „jer”-t. A bolgárban a „jer” ma is megvan, mint szótagalkotó magánhangzó. Ugyanígy valamikor a mai lágyítójel is magánhangzót jelölt, amely később elnémult és főleg az a szerepe, hogy palatalizálja az előtte álló mássalhangzót.

Az orosz nyelvtanok általában félmagánhangzónak jelölik az „й”-jal jelölt hangot, pontosabban: nemszótagalkotó „i”-nek (неслоговое и) mondják. *Diehl* ezt a véleményt teszi a magáévá és kimondja, hogy a mai orosz nyelvben az „й”-jal jelölt hang nemszótagalkotó magánhangzó, amely egy régebbi szótagalkotó „й” maradványa.

Teljesen ellentétes felfogások állnak tehát egymással szemben.

Steinitz professzor bizonyítottan látja, hogy a моя, бю, stb. szavakban fellépő „j” mássalhangzó, legalább is erre mutat szerinte a már idézett разбить-разобью ige igekötőinek a változása: раз- разо-. Azt állítja továbbá, az „й”-jal jelölt hangról is bebizonyítható, hogy az orosz nyelvben magánhangzó. Amint már előbb láttuk, a разо- igekötő csak (legalább) két mássalhangzó előtt áll; a разойтись igében az йт két mássalhangzó.¹²

Még döntőbb módon bizonyítja ezt a visszaható igék egyes számú parancsoló módja; a visszaható képző

magánhangzó után — сь (моюсь, моетесь, мойтесь, мылась)

mássalhangzó után — ся (моемся, моется, мылся)

s. i. t. Mivel azonban ugyanaz a ся alak szerepel a parancsoló mód egyesszámában is: мо йся, ebből világosan látható, hogy az „й”-jal jelölt hang mássalhangzó szerepét tölti be.

Ha az „й”-jal jelölt hangot mássalhangzóként fogjuk fel, a nyelvtanban a következő egyszerűsítések érhetőek el:

1) A visszaható igék parancsoló módjának a képzésénél mássalhangzó után — ся, magánhangzó után сь írandó. (Egyébként a szabály így hangzanék: mássalhangzók és „Й” után —ся).

2) Az orosz hímnemű főnevek kemény vagy lágy mássalhangzókra végződnek. (Egyébként: vagy „й” -ra.)

3) Az „-ия” végű nőnemű főnevek többszámú birtokos esete, akár csak a többi nőnemű főnevek birtokos esete, ragtalan. (Egyébként: kivéve az -ия végű főneveket, ahol a

végződés -й). Ennek példával való illusztrálására még viszatérek.

4) На a -ня végű főnevek végződését alanyesetben még egy mássalhangzó előzi meg, akkor a többesszám birtokos eset lágyítójel nélküli: башня, башен (Egyébként: . . . még egy mássalhangzó, vagy й).

A „félmagánhangzó” elnevezés tehát tarthatatlan, ezt Scserba is csak tradíciónak tartja. Az eddig tárgyalt „j” mássalhangzó (a légységjelző magánhangzók „j” eleme), amelyet az orosz írás oly sokféleképen jelöl, valamint az „й” által jelölt mássalhangzó egymással a legszorosabb összefüggésben áll — ez alig szorul bizonyításra.

„й”-t akkor írunk, amikor a „j”-vel¹³ való jelölés nem jöhet tekintetbe: szótag végén magánhangzó után. Az „й” tehát tulajdonképpen nem egyéb, mint a „j” hangnak egy újabb jelölési módja egy egészen meghatározott helyzetben. Így válik érthetővé a tőnek első pillanatra oly sajtáságos megváltozása az írásképpen:

май, мая, маю s. i. t.

Ha ellenben felhasználjuk a „j”-vel való átírást:

Nom. *máj* (май) v. ö. *dom* (дом)

Gen. *majā* (мая) v. ö. *doma* (дома)

Dat. *maju* (маю) v. ö. *dómu* (дому),

akkor látjuk, hogy a tő változatlan marad és csak a normális végzodéseket veszi fel: az — a, u -t. Ugyanígy a már előbb idézett -ня végű főnevek többesszám birtokos esete is jobban érthetővé válik:

Nom. Sing. партия — *part'ia*

Gen. pl. партии — *part'iji*

Ugyanígy az -ие végű főneveknél is: здание (*zdá'nejə*): зданий (*zdán'ij*),

Az „й” betű, amely az orosz szavakban csak egy egészen meghatározott helyzetben fordul elő, tehát csak egyike azoknak az — egyébként pontosan körülhatárolt jelölési módoknak, amelyekkel az orosz nyelv gyakori hangját, a „j”-t jelöljük írásban.

Sor és Csemodanov szintén elismeri,¹⁴ hogy az orosz nyelvnek megvan a többi nyelvekben is meglévő „j” hangja, amely mássalhangzó. Ők különbséget tesznek a mássalhangzó „j” („й”) és a nemszótagalkotó „й” -jal jelölt hang között, ami magánhangzó (ель, бой). Lényegében R. Olesch is ezen a véleményen van. Szerinte az „й” hangtartalma az orosz írásban különböző. Az „й”-jal jelölt hang kettős kiejtésben fordul elő, lehet spiráns, vagyis mássalhangzó (j), és lehet magánhangzó (i). Ez utóbbi esetben a tüdőből kiáramló levegő szabadon, minden akadály, ellenállás illetve zörej nélkül távozik a beszélszerveken át. Ennek az akusztikusan is jól érzékelhető különbségnek az oka abban rejlik, hogy az „й”-jal jelzett hang magánhangzós képzésénél (i) a nyelv háta és a szájpadrás egymástól elég távol vannak és így a levegő akadálytalanul távozik rajta. Itt az *i*-nek egy különleges nyelvállásával állunk szemben. A normális *i*-től (pl. ezekben a szavakban: ива, сито nem annyira artikulációban, mint inkább funkcióját illetően különbözik. Ha mármost a tudományos fonetika annak ellenére, hogy az *i* és (i) nyelvállása ugyanaz, ezt a két hangot artikuláció szempontjából mégsem szokta teljesen azonosnak tekinteni, akkor ennek az az oka, hogy a két hangnál az izom megfeszítésében jelentkezik különbség. A hangsúlyos *i* feszültebb, mint az *i*. Az *i* csökkentett nyomtatékú, kevésbé hangzós.

A konsonáns variáns (j) képzésénél a nyelv annyira közeledik a szájpadráshoz, hogy a levegő csak surlódván távozhat rajta át. Mint már említettem, ezt a spiráns „j” mássalhangzót több európai nyelv ismeri. A magyar „j”-t hasonlóan ejtjük, csak valamivel rövidebben.

Az „й” kettős (*i* és *j*) hangértéke egyébként már régen ismert tény a fonetikában. D. N. Usakov kitűnő szótára az „й” definíciójánál világosan rámutat erre a kettősségre: „й. Буква русского алфавита называемая „и краткое” и обозначающая неслоговой звук и или иот.”

Az ilyen akusztikus-artikulációs viszonyok nem csupán az „й” írásjelére, hanem az orosz nyelv minden kiejtett *i*, *j*-jére is érvényesek és így: érvényesek a látáságjelző magánhangzóokra is.

Ezek az *i*-szerű magánhangzót bevezető hangelemek az írásban részint jelöletlenül maradnak, még pedig az *e*-nél és — amennyiben előfordul — az „и”-nél is,¹⁵ másrészt különleges jelek fejezik ki, mint pl. ю, я, amelyek tulajdonképpen a következő hangok összetételei: *i* + *u* (= ю eredetileg *i* + *ou*), valamint *i* + *a*. Itt azonban az *i*, *j*, kiejtése szempontjából külön

kell választani azokat az eseteket, amelyekben е, я, ю (тень, дядя, сюда stb.) mássalhangzók állanak és csak az előttük álló mássalhangzók lágyságát jelzik.

Bizonyos törvényszerűség figyelhető meg abból a szempontból, hogy mikor fordul elő a konzonáns (*j*) és a vokális (*i*).

A spiráns „*j*” hangsúlyos magánhangzó előtt áll, mégpedig:

1) szó elején: ехать, — *jexət'*; ёлка — *jolkə*,
яд — *jät*; юг — *juk*.

2) szó belsejében magánhangzók után: ¹⁶ моё — *majó*;
мая — *majá*; мою — *majú*; даю — *daju*.

Ilyen intervokális helyzetekben a spiráns „*j*” nem dominál. Egyformán ejtenek itt „*j*”-t és „*i*”-t: *maió*, *maiá*, *maiú*, *daiót*, *naiést'*, даёт, наесть. Szó elején is találunk hangsúlyos magánhangzó előtt „*i*”-t. Mindenesetre nem zavarja az orosz ember hallását, ha ilyen esetekben „*i*”-ket ejtenek a szokottabb „*j*”nél.

Ezzel szemben „*i*” a szabályszerű kiejtés szó, vagy szótag végén: дай, тайна, пой, куй, буйвол, — *dái*, *táina*, *poi*, *kui*, *buival*.

Sőt: intervokális helyzetben hangsúlytalan magánhangzók előtt az „*i*” erősen gyöngül, elmosódik: живая, зная, танцую.

Az „*i*” és „*j*” felosztását illetően tehát ez a helyzet. Általánosságban megállapítható, hogy az „*i*” használata az oroszban gyakoribb.

Az orosz helyesírás teljesen figyelmen kívül hagyja az „*i*” és „*j*” írásában azok hangbeli különbségét. Az orosz helyesírást szabályoknak semmi közük sincs az „*i*” és „*j*” fonetikai különbségéhez és azoknak csak íráshagyomány képezi az alapját. Mint tudjuk, ezek szerint az „*i*” és „*j*”-t a következő módokon jelölik:

1) Szó és szótag végén *i*-t írják: давай, тайна, война, закрой, действовать, новый, синий.

2) Szó és szótag elején magánhangzók után е, ё, я, ю-t írják: ягода, моя, ель, белеет, ёж, моё, юноша, моют. ¹⁷

3) Ahol mássalhangzó után a kiejtés \bar{i} -t kíván, ott a helyesírás két lehetőséget ismer:

a) \bar{y} + magánhangzó: *семля, бельё, скамью, серьёзный, бью, бьёт.*

b) \bar{y} + magánhangzó: (előljárós összetételekben) *адьюнкт, объезд, объект, съестъ, съёмка.* ¹⁸⁾

Mármost *Olesch* véleményét az „ \bar{i} ” és „ \bar{j} ” hangbeli tartalmáról és írásbeli képeről a következőkben foglalhatjuk össze:

A légységjelző magánhangzók „ \bar{j} ” hangeleme és az „ $\bar{Й}$ ” akusztikus-artikulációs minőségét illetően egyaránt lehet mássalhangzó (\bar{j}) és magánhangzó (\bar{i}). Hogy mássalhangzóval, vagy magánhangzóval van-e dolgunk, attól függ, hogy a szóban milyen helyzetben fordulnak elő. E tekintetben viszont megállapíthatók bizonyos törvényszerűségek. A helyesírás pedig függetlenül a hang minőségétől, az íráshagyomány sajátos útját követi.

Az „ $\bar{Й}$ ” hangtani viszonyainak és a légységjelző magánhangzók elemzése tehát arra mutat, hogy itt magánhangzós (\bar{i}) és mássalhangzós (\bar{j}) képzési lehetőség áll fenn, miközben megállapítható, hogy a magánhangzós kiejtés gyakoribb.

Kétségtelen, hogy a spiráns „ \bar{j} ” konzonáns. Nem ilyen tiszta a helyzet a magánhangzós ejtésű \bar{i} -nél. Itt hiányzik ugyanis az a kritérium, amely — bár nem mindig —, de normális körülmények között a magánhangzók jellemző sajátága: a szótagalkotási funkció. A magánhangzó — mely hangzósabb, mint a mássalhangzó — rendszerint szótagalkotó. A kevésbé szonorikus magánhangzó alá van vetve a zöngésebb magánhangzónak. Ha egy szótagban két magánhangzó kerül egymás mellé, akkor az oroszban a funkcióviszonyok úgy rendeződnek, hogy a zöngésebb magánhangzó lesz a szótagalkotó, a kevésbé zöngés pedig nem alkot külön szótagot, vagyis egy mássalhangzó funkcióját veszi át (*moi — мойгаи — раи*). Az „ \bar{i} ” ez esetben tehát egy olyan magánhangzó, amely nem szótagalkotó, amely egy mássalhangzó funkcióját végzi.

Most már érthető, miért lehet az „ $\bar{Й}$ ”-t magánhangzónak is, mássalhangzónak is nevezni. Ha a hang tartalmából indulunk ki, akkor fennáll a magánhangzós és mássalhangzós képzési lehetőség. Ha pedig a funkciót helyezük előtérbe, akkor mind a mássalhangzós, mind a magánhangzós hangtartalomnál egyaránt mindig a nem szótagalkotó, tehát mássalhangzós funkció van jelen. Hogy vokálisnak (magánhangzónak) vagy konzonánsnak (mássalhangzónak) nevezzük-e az $\bar{й}$ -t, mindig

attól függ, hogy melyik tulajdonságát akarjuk jobban hangsúlyozni.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy az „*Й*” problémája eléggé bonyolult. *Olesch* figyelmen kívül hagyja azt a nyelvtörténeti tényt, hogy az „*Й*” — mint láttuk — régebben lehetett szótagalkotó is. Megállapításai főleg fiziológiai (akusztikus) megfigyeléseken alapulnak és a jelenre támaszkodnak. Márpedig a jelen ezerarcú, messze szerteágazik, bonyolult, még meg nem állapodott, állandóan fejlődésben, alakulásban van. Az egyik ember hallja és ejti a „*joj*” mássalhangzót, a másik alig hallható „*i*” magánhangzót hall és ejt. A szubjektív megfigyeléseket valahogyan objektíválni kellene. De hogyan lehetséges ez?

Diehl szerint elsősorban olyan hangfelvételek jöhetnének itt számításba, amelyek nemcsak a hangot adnák pontosan vissza, hanem visszatükröznék az egész beszélszerv munkáját. Tehát mikrofon felvételek, kymografok, filmröntgenogrammak és egyebek. A kísérletekhez természetesen nagy számban kellene születtet oroszok, ahol azonban tekintettel kell még lenni a dialektusok különbözőségéből származó koefficiensekre is. Ez hatalmas feladat, nagy apparátust igényel és jól csak a Szovjetunióban végezhető el. (A budapesti Nyelvtudományi Intézetben is van rá némi lehetőség.)

Bevezetőmben magyar példákra hivatkozva utaltam arra, hogy az *i* — *j* váltakozás (*lilium*—*liljom*), valamint az *i* hang *j*-s kiegészülése (*fiu-fi-ju*) az egyszerű grafikai problémán túlmutató jelenség. *Papp István* (*Hangtan*, Budapest, 1951. ped. főisk. jegyzet 32. old.) szerint ez utóbbinak oka abban rejlik, hogy a mai magyarban a magánhangzó szótagalkotó ereje — bizonyos meghatározott hangtani helyzetben — csökkenőben van: a szótagkezdő magánhangzó a köznyelvben és népi ejtésben mássalhangzóval igyekszik kiegészülni. Megvizsgálandó volna azonban, hogy az „*i*” esetében (*fi-am*, *fi-jam*) tényleg csak a hiátus elkerülése okozza a kiegészülést — amint azt *Papp István* véli, vagy pedig az „*i*” hangnak valamilyen általános érvényű, progresszív hatásával állunk-e szemben. Részben ugyanilyen síkon kellene tovább folyni az orosz „*i*” hangra vonatkozó kutatásnak is.

Legyen bár az „*Й*” hangtartalma magánhangzós, vagy mássalhangzós jellegű, egy bizonyos: a jelenlegi szokásos „félmagánhangzó” elnevezést mindenképpen fel kell adni még a középiskolai vonalon is. Ez az elnevezés ugyanis csak azért bukkan föl, mert az „*Й*” és a lágyságjelző magánhangzók bár-

melyike — mint láttuk — tartalmát és funkcióját illetően, vagy
tisztán konsonáns „j”

vagy

nem szótagalkotó vokális „i”.

Mivel pedig a második esetben sem konsonáns, sem tipikus vokális nem forog fenn, mert hiszen a teljes értékű vokálistól megkülönbözteti az, hogy nem szótagalkotó, az igazi konsonánstól pedig megkülönbözteti az, hogy a képzésénél nincs meg a nyelvhát és szájpadrólás között az a rés, amely levegő surlódást idézhetne elő, felmerült a félmagánhangzó, vagyis a nem teljes értékű magánhangzó elnevezés. Csakhogy a szláv nyelv-tudomány a nyelvtörténeti fejlődés folyamán keletkezett ú. n. redukált hangokat szokta ilyen névvel illetni, és amint láttuk az előbbieken, a félmagánhangzós név gátját vetné bizonyos nyelvtani egyszerűsítéseknek is. *Olesch* azt ajánlja, hogy az „Й”-t és a lágyságjelző magánhangzókat tartalmi és funkcióbeli előfordulások arányának megfelelően nemszótagalkotó „i”-nek nevezzük, én *Steinitz* professzor véleményéhez csatlakozva, jobbnak tartom, ha a „j” hangot jelölő „Й”-t (és a lágyságjelző magánhangzók *j*-elemét) egyszerűen a mássalhangzók közé soroljuk.

Jegyzetek

¹ Erre nézve v. ö. *Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952. 64.: „A magyar helyesírás a latinból származik, a magyar betűknek a magyar hangokra való alkalmazásának kulcsa viszont a latin nyelv hangjainak magyarországi kiejtésében rejlik.”*

Kniezsa u. o. számos adattal bizonyítja, hogy emlékeinken, kódexeinken végigvonul a „j” hang *i* és *j* betűs jelölése.

² Erre vonatkozólag l. még: *Wolfgang Steinitz: Orosz hangtan, Akadémiai Kiadó, Berlin, 1953. 75. old. németül.*

³ L. még *Steinitz* idézett művét, amely a 74. oldalon a mássalhangzók közé sorolja a „j” hangot. A 76. oldalon arra hivatkozik, hogy az újabban megjelent szovjet tudományos művek mindegyike egyöntetűen mássalhangzónak tekinti a „j”-t, így **R. I. Avanyeszov: Az orosz irodalmi kiejtés, Moszkva, 1950, 60. old. is.**

⁴ L.: *A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Hírei, 10. kötet, 3. szám, 1951. év, 260. old. oroszul.*

⁵ *Vö. Steinitz* professzor tanulmányával: *R. U. 1949, 1. füzet, továbbá a már idézett művében, 74—77. old.*

⁶ Magánhangzók előtt az ú. n. lágyságjelző magánhangzók jelölik: май-мая (май-а helyett).

⁷ разо- sohasem fordul elő egy mássalhangzó előtt; a pontos szabályt Steinitz idézett művében (77. oldal) így közli: a magánhangzós alak (разо-) csak egynél több mássalhangzó előtt jelenik meg: разо- (раз) két, vagy több mássalhangzó előtt is előfordul: рассказать.

⁸ A mássalhangzók a „j” előtt mindig lágyak, amint ezt az írásmód is mutatja; tehát лью (l’ju), ezzel szemben természetesen шью csak: сju.

⁹ Mégpedig három esetben: a) előképzők után: подъезд,

b) összetett szavakban: двух . . . сверх után двухязычный,

c) idegen szavakban: адъютант.

¹⁰ Némelyek szerint a съезд stb. szavakban nem kemény a „s” hang, hanem lágy.

¹¹ Ez a szabály csak a beszéd normális szavaira vonatkozik, tehát a felkiáltó szavakra nem mindig, pl.: pszt!

¹² Ugyanígy: из-, de: изо- — ebben az igében: изойти (слезами); v. ö. исходить.

¹³ Azaz e, ё, я, ю-val.

¹⁴ Сор és Csemodanov: Bevezetés a nyelvtudományba, Moszkva, 1945, 40. old. oroszul.

¹⁵ Az „i” kiejtésében szó elején hiányzik a „j” hangelem: иван, искра stb., kivételt csak az он, она, оно ragozása képez, ahol az „и” kiejtése (bár ez nem általános!) ji: им, их, ими; ennek az az oka, hogy ego, ему, ей, её esetekben is „j”-t ejtünk és így itt (a им, их, ими alakokban) úgy fogjuk fel a „j”-t, mintha az a tőhöz tartozna; ez a „j”, a nominatívus kivételével az összes esetekben megvan a köznyelvi kiejtésben.

Egyébként „й” előtt — annak ellenére, hogy nem szokás a lágyságjelző magánhangzók közé sorolni, mivel kiejtésében a „j” hangelem hiányzik — a mássalhangzók mindig (kivéve ж, ш, ц) palatalizálódnak: книги, эти, едим, stb.

¹⁶ L. R. Olesch már idézett cikkében uo.

¹⁷ Már említettem, hogy e szabály alól csak néhány idegen szó képez kivételt: майор, район.

¹⁸ Amikor a e, ё, ю, я mássalhangzók után áll, az itt megtárgyalt kérdésnél nem játszik szerepet, mert — mint ismeretes — ez esetben e, ё, ю, я-nál sem „i” sem „j” hang nincs, hanem ezek a betűk csak azt jelzik, hogy az előttük álló mássalhangzó lágy.